

KRÓNIKA

POLGÁR BALÁZS

HÁBORÚ, RÉGÉSZET ÉS KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELEM (II.)

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2019. február 22-én, a 2016. év után újabb alkalommal rendezte meg a *Háború, régészet és kulturális örökségvédelem* elnevezésű tudományos ülést. Jóllehet az 1711. esztendő után jogi értelemben nem beszélhetünk régészeti lelőhelyről, régészeti leletről, vagy régészeti ásatásról, ez azonban nem jelenti azt, hogy a régészetnek ne lennének olyan ágai, amelyek ne futnának túl az 1711. esztendő jelentette kronológiai határon. Ilyen irányzat például a tájrégészet, a néprajzi régészet, az iparrégészet és a hadtörténeti régészet vagy más néven a konfliktusrégészet. A modern értelemben vett hadtörténeti régészet hazánkban közel két évtizedes múltra tekint vissza, intézményi keretei elsőként a Hadtörténeti Múzeumban alakultak ki. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum ma a konfliktusrégészet valamennyi jelentős ágát, így a hadszíntér- és csataterkutatót, a katonai létesítmény-kutatást, a roncskutatást és a hadisír kutatást egyaránt lefedi.

A Hadtörténeti Múzeum konferenciáján három tematikus blokkba rendezve tíz előadást hallgathattak meg az érdeklődők, az előadások témakörei időrendileg a bronzkortól – a közép- és kora újkoron keresztül – az I. és a II. világháborúig vezettek.

A konferencia első szekcióját Závodi Szilvia (Hadtörténeti Múzeum) vezette. A nyitó előadást a vendégek köszöntését követően Kovács Vilmos ezredes (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) tartotta meg *Az első világháború épített kulturális öröksége Magyarországon* címmel. Az értekezés a Nagy Háború hazai épített kulturális örökségének kronológiai és funkcionális szempontokat követő felosztásával vette kezdetét. A csoportosítás alapját a laktanyák, laktanyaszerű épületek/iskolák, kiképzőtáborok, gyakorlóterek/lőterek, hadiipari létesítmények, hadifogolytáborok, katonai hősi temetők és világháborús emlékművek képezték. Elhangzott, hogy az országos laktanyaépítő program következtében, illetve a háború alatt emelt építmények egy része napjainkig megőrizte eredeti funkcióját, míg más épületkomplexumok funkcióváltáson estek át. Ma is laktanyaként működik például a Budaörsi úti volt IV. Károly laktanya (Petőfi laktanya), a funkcióváltáson áteső épületekhez a budapesti Károly laktanya (Főpolgármesteri Hivatal épülete), a Pálffy Miklós tüzerlaktanya (Nemzeti Községi Egyetem Hungária körúti kampusza) vagy a pécsi Hadapródiskola (Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Karának épülete) szolgáltathat szemléletes példát. Ezt követően az előadó a kiképzőtáborok és központi gyakorlóterek konjunktúra-teremtő és presztízsértékű szerepkörét mutatta be Várpalota/Hajmáskér esetén keresztül. A hadiipari létesítmények kapcsán a csepeli Weiss Manfréd Művek és a jelentős lőtérrel és munkásteleppel is rendelkező győri Magyar Ágyúgyár példája lett említve. A hadifogolytáborok kisszámú épített emlékeiből a mosonmagyaróvári „olasz kápolna” került kiemelésre. Az előadás zárásaként Kovács Vilmos a 2016-ban elkezdődő első világháborús hadisír-programra is reflektált: a pályázati program keretein

belül 350 településen megközelítőleg 2500 (magyar és nem magyar) katonai temetési hely újult vagy újul meg a közeljövőben.

Aranyossy-Péter Máté és Stier Márk a 2018. évi magyarországi hadisír feltárásokról értekezett (*A HM HIM KEHI Belföldi Hadisírgondozó Osztály által 2018 során teljesített feltárási feladatok*). Az előadók a régészeti feltárások, így a leletmentés, a megelőző feltárás és a tervásatás fogalomkörének mintáját követve ismertették terepi kutatásaikat. A mentő jellegű feltárásokhoz a Magyar Nemzeti Múzeum kertrekonstrukciójához fűződő kiszállások szolgáltattak példát: a földmunkálatok során 6 különböző temetési helynél ment végbe exhumálás. Az építkezéshez kötődő, beruházó által tett, illetve rendőrségi bejelentést követő mentő feltárásokat egy budapesti (Tároगतó út) és egy pilisborosjenői esettel szemléltették. A tervezett, hitelesítő célú terepkutatások kapcsán a rákoscsabai (Budapest) és a szentgyörgyemezei (Esztergom) temetők második világháborús parcelláinak visszaazonosításáról és feltárásáról, valamint a Fiumei úti Sírkertben (Budapest) levő Horváth Imre altábornagy (†1936) sírhelyének lokalizációjáról beszéltek az előadók. Összegzésként elhangzott, hogy a BHO 2018-ban 26 különböző helyszínen, összesen 145 (55 magyar, 79 német, 11 szovjet) katona földi maradványait exhumálta.

A szekció befejező előadását (*A Hadtörténeti Múzeum 2018. évi régészeti kutatásai*) Polgár Balázs tartotta, amelyben három XIX. századi összecsapáshoz kapcsolódó, több intézményen átívelő és a 2019. évben is folytatódó projekt eredményei kerültek bemutatásra. A sort az 1809. évi kismegyeri csatával kapcsolatos vizsgálatok nyitották meg. A kutatások első fázisában a csatatér legjelentősebb épített topográfiai pontjának, a kismegyeri, volt majorsági magtárnak (Arató utca) a vizsgálata vehette kezdetét. A kismegyeri összecsapás helyszíne az egyetlen magyarországi, napóleoni háborúk korabeli csatatér, így kutatása kiemelten fontos hadtörténeti régészeti vállalkozás. Ezt követően az 1849. évi segesvári ütközet 2018. évi terepkutatásának az ismertetése következett. A Petőfi Irodalmi Múzeum 2018-ban kezdeményezte az összecsapás helyének próba jellegű, fémkereső műszeres terepbejárását. A PIM a munkálatokba a területileg illetékes Maros Megyei Múzeumot (Marosvásárhely, Románia), valamint a Hadtörténeti Intézet és Múzeumot vonta be. Az Ördög-erdő és az Ördög-patak térségében, a magyar balszárny felállási helyénél zajló terepbejárások eredményeként az ütközet több tárgyi emléke, így tűzérési emlékek és kézi tűzfegyverlövödékek láttak napvilágot. Az 1849. évi komáromi kitörés herkálypusztai harcainak emlékhelyénél, az „ulánus temetőnél”, „A bátor bajtársaknak” állított kő emlékműnél található sírhelynél zajlottak további régészeti munkálatok a Klapka György Múzeum és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem közreműködésével 2018-ban. A kutatás fő célja a feltételezett katonai temetési hely térbeli kiterjedésének meghatározása volt. A szondázó jellegű feltárásnak köszönhetően sikerült azonosítani a sírgödör kiterjedését, illetve az egyik szondában egy ló csontvázának részletét dokumentálták az ásatók.

A tudományos ülés második szekcióját Veszprémy László alezredes (Hadtörténeti Intézet) vezette. Az első előadást Tarbay János Gábor (Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár) tartotta *Kardok és sisakok a hajdúböszörményi kincsből* címmel. Az értekezés középpontjában a bronzkori Kárpát-medence egy egyedülálló összetételű, 2 sisak, 6 edény és 30 kard alkotta depóelele állt. A Hajdúböszörménytől délre levő Csege-halom környezetében, 1858-ban talált együttes, ma múzeumban levő darabjai alapján jelentős, reprezentatív megállapítások tehetőek a bronzkori sisakok és kardok deponálási szokásaira

vonatkozóan. Az előadó nagy részletességgel tekintette át a különböző tárgycsoportok lehetséges regionális és interregionális kapcsolatrendszerét, a fegyver- és edényleletek párhuzamait, valamint az együttesre vonatkozatható deponációs szokásokat.

A következőkben Tóth János Attila (Árpád Múzeum) tartott értekezést *Szárakra került hajóroncsok és építmények a Duna 2018. évi alacsony vízállásánál* címadással. Az előadás nemcsak az újabb hazai víz alatti régészeti kutatások bemutatására vállalkozott, hanem az a kulturális örökségvédelmet érintő kihívásokra is reflektált. Említésre került a Komáromnál azonosított PASSAU csavargózós roncsának, az ercsi szovjet átkelésnek és a Tökölnél lokalizált B-24G LIBERATOR roncsalelemnek a terepkutatása. (Utóbbi esetben civil kezdeményezésre a Magyar Roncskutatók Egyesülete az Árpád Múzeum és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum szakmai segítségével ástott meg, majd szállított a Szolnoki Repüléstörténeti Kiállítóhelyre egy 1944-ben lezuhant amerikai repülőgéphez tartozó roncsdarabot.) Az előadó felhívta a figyelmet, hogy a tartósan vagy rövidebb ideig víz alatt levő lelőhelyek speciális (kronológiailag gyakran több történeti korszakon átívelő), a kulturális örökség különösen sebezhető elemeinek számítanak. Kutatásukat a nagyfokú interdiszciplinaritás jellemzi, hiszen a használt munkamódszerek között az írásos kútfők, az emlékeztörténeti munkák, a képi ábrázolások és térképészeti vonatkozású források vizsgálata mellett a szonaras lelőhely-felderítés, a hitelesítő bűvármerülés és régészeti feltárás egyaránt helyet kap. Az értekezés zárásaként Tóth János Attila hangsúlyozta, hogy a hazai folyók, tavak 2018. évi extrém alacsony vízállása sajnálatos módon nemcsak a tudományos igényű múzeumi kutatásokhoz, hanem az illegális fémkereső műszeres kincskereséshez is kedvező feltételeket teremtett.

A következő előadást (*Hol és mi történt? – A muhi csata földrajzi és régészeti lenyomatai*) Laszlovszky József (Közép-európai Egyetem Medievisztikai Tanszék) és Pusztai Tamás (Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti és Örökségvédelmi Igazgatóság) tartotta. Az 1241. évi muhi csata hadtörténeti vizsgálata jelentős múltra tekint vissza, ugyanakkor a kutatóknak nagyon hosszú ideig csak kevés, a tatár invázióval összefüggésbe hozható régészeti vonatkozású adatot sikerült gyűjteniük. Új fordulatot az autópálya-építkezésekhez kapcsolódó megelőző feltárások hoztak. „A tatárjárás Magyarországon és a mongol hódítás eurázsiai összefüggései” elnevezésű, több tudományos intézmény kutatóit is magába tömörítő projekt 2018-ban vette kezdetét az Eötvös Loránd Tudományegyetem koordinációjával. A beszámoló hangsúlyozta, hogy a munkacsoport komplex módon, az írásos források újraelemzésén, a tájtörténeti és a régészeti vizsgálatok eredményeinek együttes felhasználásával, szűkebb, illetve tágabb térbeli és kronológiai megközelítésekkel vizsgálja a mongol hódítás kérdésköreit. A prezentáció kitért rá, hogy a muhi csata a legjobban adatolt kora-középkori összecsapásunk, ezzel párhuzamosan pedig a mongol invázió magyarországi pusztításainak több, a középkori eredetű hagyományokat újra értelmező rétege mutatható ki az emlékeztörténetben. Az értekezés fontos részét képezte a tatárjárás régészeti emlékeinek (elpusztult településnyomok, kincsleletek, emberi maradványok) az újra rendszerezése és a tájrégészetre, továbbá a „közösségi fémkeresőzésre” épülő kutatási perspektívák bemutatása.

Az szekció előadásait a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja és a Pécsi Tudományegyetem „Mohács 1526–2026 – Rekonstrukció és emlékezet” elnevezésű projektjének részeként megvalósított sátorhelyi Törökdomb (Hünkár tepeszi, Császárdomb) 2018. évi régészeti kutatásának a bemutatása zárta. A Pap Norbert,

Fodor Pál, Hancz Erika, Kitanics Máté, Szalai Gábor, Nagy Levente és Polgár Balázs nevével fémjelzett előadás a Törökdombnál végzett felszíni leletgyűjtés, a szisztematikus fémkereső műszeres kutatás és a lelőhely környezetrekonstrukciójának eredményeit ismertette. A Törökdomb az 1526. évi csata emlékeztörténetének fontos, írásos és térképészeti forrásokkal is jól adatolható helyszíne: 1630/1631 és 1687 között itt egy, az oszmán-török győzelemnek emléket állító, fából emelt pavilonszerű épület (kioszk) állt. A Törökdomb a Mohács-kutatások régi-új helyszíne, ugyanis a lelőhelyen Gergely Endre 1924-ben már végzett feltárásokat, azonban az általa keresett oszmán-török sírokra nem sikerült rábukkannia. Ugyanakkor 1974-ben Kiss Attila itt egy, az emlékhelyhez köthető török kutat azonosított. Elhangzott, hogy a magaslat keleti és déli oldalában jelentős károkat okozott napjainkra a földkitermelés és a suvadás tájformáló hatása. A domb keleti oldalában a kutatócsoport 2018-ban három objektumot azonosított, a terepi munkálatok révén pedig római és kora újkori kerámia, valamint 66 fém tárgy (köztük 27 pénzérem) került elő. A kutatás jelenlegi állásában a Törökdomb valamennyi jelentős történeti korszakához, így a római kori burgus, az oszmán-török kioszk és a keresztény kápolna periódusához is rendelhető lelet. Az értekezés (*A sátorhelyi Törökdomb régészeti kutatása, 2018*) a lelőhely 2019. évi kutatási tervének a felvázolásával fejeződött be.

A konferencia harmadik részét Tóth János Attila vezette, az újabb előadások sorát Gondos László (Hadtörténeti Múzeum) kezdte az *Egy XIX. századi katonai lőtér kutatása a Hírvösvölgyben* című ismertetésével. Az előadó kifejtette, hogy a vizsgált lőtér jelentősége abban rejlik, hogy az nem épült be a többi, a XIX. századi Pest-Budához, illetve Budapesthez kapcsolódó (Soroksár környéki) lőtér területeivel ellentétben. Az Ördögárok melletti lőtér területéről ismertek már jelentős tárgyi emlékek: osztrák 1842 M. Augustin-rendszerű gyalogsági puskákhoz, osztrák 1844 M. Augustin-rendszerű kamráspuskákhoz, osztrák 1849 M. Augustin-rendszerű kamráspuskákhoz, valamint osztrák 1854 M. gyalogsági puskákhoz tartozó ólomlövedékek. Befejezésként Gondos László kifejtette, hogy a térképészeti források elemzését a jövőben szisztematikus fémkereső műszeres kutatás árnyalhatja tovább.

Gondos Lászlót követően Zeller Zoltán őrmester (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) az első világháborús nyugat-galíciai katonai hősi temetők programját, valamint az abban részt vevő katonaművészek tevékenységét tekintette át (*Egyenruhás művészek a Monarchia szolgálatában – az osztrák–magyar hősi temetők tervezőinek munkássága a Nagy Háborúban*). Az értekező kifejtette, hogy a Krakói Helyőrség Parancsnokság Katonai Temetők Osztálya 1915/1916-ban kezdte meg munkáját, aminek az eredményeként tíz adminisztratív körzetben, mintegy 400 hősi temető létesült 1915 és 1918 között. A 4000 ezer szakember (mérnökök, szobrászok, festők, kő- és fafaragók), illetve hadifogoly bevonásával végbemenő program során 40 ezer osztrák–magyar és orosz katona földi maradványait exhumálták és helyezték végső nyugalomba. A katonai temetők művészi programjában részt vevők közül Dusan Jurkovic (1868–1947), Szabolcs Ferenc (1874–1959), Lamping József (1881–1939), József Wilk (1881–1957) és Róth Miksa (1865–1944) tevékenységét ismertette az előadó a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumából származó gazdag képanyaggal kísérve. A legrepresentatívabb helyszínek közül a regetowi, małastowski, a luznai és a przemyśli temetők lettek bemutatva.

A harmadik szekció utolsó előadását Kordé Nóra (Türr István Múzeum) és Polgár Balázs tartotta *A második világháborús bajai hadifogolytábor* címmel. Az előadás első

felében Kordé Nóra a fogolytábor 1941 és 1945 közötti történetét ismertette gazdag írásos forrásanyag áttekintésével. Az Erzsébet királyné úti (Szabadság út) határvadász lakatanyával szemben, eredetileg jugoszláv hadifoglyok számára létesült egy megközelítőleg 13 ezer m²-es kiterjedésű, hat nagyméretű barakképületből álló tábor 1941-ben. Majd 1944–1945-ben a szovjet Vörös Hadsereg a laktanya és a barakktábor területén alakított ki 15-20 ezer ember állandó elhelyezésére szánt fogolytábort. A tábor négy temetési helyén egy jól dokumentált, ugyanakkor a kegyeleti és a tudományos szempontokat teljes mértékben nélkülöző exhumálás zajlott le 1948-ban. Az ekkor exhumált 1023 személy földi maradványait a barakktábortól délre temették újra, az újabb tömegsírok helyét 1949-től emlékmű is jelezte már. Az előadás második felében a barakktábor régészeti módszerekkel zajló 2018–2019. évi kutatásának az ismertetésére került sor. A Baja városi Polgármesteri Hivatal 2018 őszén kezdeményezte a tábor régészeti módszereken alapuló kutatását. A feltárások során a Hadtörténeti Intézet és Múzeum a Türr István Múzeum közreműködésével a barakktábor területén több kutatóárkot nyitott, majd a tábortól északra kezdődött hitelesítő terepkutatás. Elhangzott, hogy egy, a HIM Térképtárában fennmaradt, 1950. évi légi felvétel segítségével sikerült azonosítani a barakktábortól északra levő – írásos forrással is kísért – katonai temetési helyet. Ezt követően kezdődött meg 2019-ben az 1948-ban már bolygatott hadisírok újra feltárása, a teljességre törekvő régészeti feltárást az a tény indokolta, hogy az exhumáláskor jelentékeny mennyiségű emberi maradvány maradt vissza a sírgödörökben.

A *Háború, régészet és kulturális örökségvédelem* című konferencia fontos célja volt a hazai hadtörténeti régészeti kutatások számára való tudományos igényű fórum kialakítása. Fontos törekvés, hogy a második alkalommal megtartott ülés a jövőben évenként megrendezésre kerülő konferencia-sorozattá fejlődjön.

FIUME

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

KRÁMLI MIHÁLY

AZ OSZTRÁK–MAGYAR
MONARCHIA CSATAHAJÓI

1904-1914

HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS
MÚZEUM